

17.3.2026

EOAK/6448/2024

Ratkaisija: Apulaisoikeusasiamies Maija Sakslin

Esittelijä: Vanhempi oikeusasiamiehensihteeri Juha-Pekka Konttinen

HÄIRIÖIHIN JA KRIISEIHIN VARAUTUMISESTA TEHDYN OPPAAN SAATAVUUS JA SAAVUTETTAVUUS

Tiivistelmä

Apulaisoikeusasiamies (AOA) ei pitänyt hyväksyttävänä ja tosiasiallisen yhdenvertaisuuden toteutumiseksi riittävänä, että koko väestölle tarkoitettut ohjeet häiriö- ja kriisitilanteeseen varautumisesta on julkaistu ainoastaan Suomi.fi-verkkopalvelussa. AOA:n käsityksen mukaan parhaiten varautumista ja yhdenvertaista saatavuutta ja saavutettavuutta toteuttaisi se, että paperinen opas toimitettaisiin kaikkiin kotitalouksiin. Julkisella vallalla on erityinen velvollisuus huolehtia myös heikoimmista ja heidän tiedontarpeistaan. Varautumista koskevan tiedon jakamista ei voida jättää pelkästään omaisten, läheisten, naapureiden ja sidosryhmien varaan. AOA pyysi sisäministeriötä huolehtimaan siitä, että koko väestölle tarkoitettu opas olisi saatavilla maksutta myös paperisena. AOA korosti kielellisten oikeuksien toteutumista ja sidosryhmien osallistamisen merkitystä varautumista koskevan tiedon tuottamisessa ja viestinnässä.

1 OMA ALOITE

Koko väestölle suunnattu ”Häiriö- ja kriisitilanteisiin varautuminen” -opas julkaistiin 18.11.2024 Suomi.fi-verkkopalvelussa. Varautumisoppaaseen on koottuna ohjeita erilaisiin poikkeuksellisiin tilanteisiin varautumisesta ja niiden aikana toimimisesta. Opas on osa laajempaa omatoimisen varautumisen viestintäkokonaisuutta, jossa vahvistetaan väestön varautumisaamasta muun muassa ohjauksella ja neuvonnalla.

Sisäministeriö on toteuttanut verkko-oppaan Digi- ja väestötietoviraston sekä laajan yhteistyöverkoston kanssa. Ministeriö on myös rahoittanut oppaan toteutuksen ja vastannut sisällön tuottamisesta.

Päätin ottaa eduskunnan oikeusasiamiehestä annetun lain 4 §:n nojalla omasta aloitteestani tutkittavakseni, miten uuden varautumisoppaan julkaisemisessa ja tiedottamisessa on varmistettu se, että opas on tosiasiaa koko väestön saatavilla ja saavutettavissa muodoissa.

2 SELVITYS

2.1 Saatu selvitys

Selvityspyyntöni johdosta sisäministeriö antoi 28.1.2025 päivätyn selvityksen, jossa vastattiin selvityspyyntöissä esitettyihin kysymyksiin. Selvityksen mukaan sisäministeriö on käsitellyt kysymykset ministeriön viestintäyksikössä ja pelastusosastolla oppaan valmistelusta vastanneiden virkahenkilöiden kanssa.

2.2 Sisäministeriön vastaukset selvityspyyntöissä esitettyihin kysymyksiin

2.2.1 Miten on varmistettu, että haavoittuvassa asemassa olevat henkilöt ja ryhmät (esimerkiksi vammaiset, vanhukset, lapset, turvapaikanhakijat) saavat tiedon oppaasta saavutettavalla tavalla?

Sisäministeriön selvityksen mukaan häiriö- ja kriisitilanteisiin varautumisen opas on käytännössä verkkosivusto, joka kokoaa eri puolille hajaantuneena olleen varautumisohjeistuksen yhteen paikkaan. Verkkoooppaan julkaisu on näin merkittävä parannus tiedon saatavuuteen ja aiempaan tilanteeseen.

Oppaan ja sen markkinoinnin suunnittelussa sisäministeriö on huomionnut eri väestöryhmiä käytettävissä olevan rahoituksen ja keinovalikoiman mukaisesti. Oppaan budjetti ei mahdollistanut joka kotiin jaettua paperiesitettä. Siksi sisäministeriö on lähtenyt oppaan viestinnässä siitä, että läheiset, lähipiiri, taloyhtiöt ja muut auttajat informoisivat varautumisesta ihmisiä, jotka eivät pysty käyttämään verkko-opasta. Ihmisiä kannustetaan tulostamaan tiivistelmiä tarpeen mukaan läheisilleen.

Oppaassa ja sen viestinnässä korostetaan, että viranomaiset auttavat haavoittuvimmassa asemassa olevia (laitokset, liikuntaesteiset, kotihoidon asiakkaat), muiden aikuisten on pystyttävä tulemaan toimeen omatoimisesti vähintään 72 tuntia.

Yleisluontoinen opas ei pysty vastaamaan haavoittuvassa asemassa olevien henkilöiden varautumiseen liittyviin yksilöllisiin ja erityisiin kysymyksiin. Suomen Pelastusalan Keskusjärjestö (SPEK) alajärjestöineen ja Suomen Punainen Risti (SPR) ovat tässä viestinnässä avainasemassa, tuottaen materiaalia ja koulutusta yhteistyössä myös erityisryhmien järjestöjen kanssa. Tämä käytännössä edistää huomattavassa määrin varautumistiedon saavutettavuutta haavoittuvassa asemassa olevien henkilöiden ja ryhmien osalta.

Rahoitus ei ole mahdollistanut erityisesti lapsille suunnatun aineiston laatimista. Verkkoooppaassa kuitenkin kerrotaan, miten aikuiset voivat käsitellä lapsen kanssa näitä asioita. Esimerkkinä, miten lapsen tulee toimia, jos hän on yksin kotona ja tulee sähkökatko.

Suomi.fi-sivusto itsessään täyttää saavutettavuusvaatimukset. Verkkoooppalle tehtiin myös käyttäjätestaus ennen julkaisua.

Oppaan tiivistelmä löytyy selkokielellä suomeksi ja ruotsiksi, ja keskeiset sisällöt on tehty suomen- ja ruotsinkielisellä viittomakielellä videoiksi. Myös muunkieliset tiivistelmät ovat selkokielisiä. Tietoa viittomakielisistä videoista on jaettu esimerkiksi Kuurojen Liiton kautta.

Maahanmuuttajia varten oppaan tiivistelmä on käännetty 13 kielelle. Opasta on markkinoitu maahanmuuttajille sosiaalisen median mainoksin marras-joulukuussa 2024 englanniksi ja tammikuussa 2025 arabiaksi, ukrainaksi ja venäjäksi. Muut kieliryhmät ovat Suomessa niin pieniä, ettei sosiaalisen median mainonnan kohdentaminen ole mahdollista rahoituksen puitteissa.

Sisäministeriö järjestää 5.2.2025 maahanmuuttajajärjestöille ja uskonnollisille yhteisöille webinaarin, jossa kerrotaan omatoimisesta varautumisesta. Kannustamme järjestöjä jakamaan tietoa oppaan kieliversioista. Lisäksi maahanmuuttajille suunnattuun InfoFinland-verkkopalveluun lisätään linkit varautumisoppaan monikielisiin tiivistelmiin.

Laitoksissa, hoivakodeissa, vastaanottokeskuksissa, kouluissa ja muissa vastaavissa yksiköissä viranomaiset ja palveluntuottajat vastaavat varautumisesta. Yli kolme asuntoa käsittävissä kiinteistöissä tulee pelastuslain mukaan olla kiinteistönomistajan/taloyhtiön pelastussuunnitelma ja osaaminen mahdollisen väestönsuojan käyttöönottoon. Pelastusviranomaiset ja alan järjestöt ohjeistavat ja viestivät tästä vuosittain.

2.2.2 Millä kaikilla tiedotuskanavilla ja -välineillä oppaasta on tiedotettu tai on tarkoitus tiedottaa? Mikä viranomainen/taho vastaa oppaan ja tiedon jakamisesta?

Sisäministeriön selvityksen mukaan opas on laadittu laajassa poikkihallinnollisessa yhteistyössä sisäministeriön johdolla ja Digi- ja väestötietoviraston (DVV) tuella. Sisäministeriö vastaa myös oppaan markkinoinnista väestölle. Markkinointikampanjan lisäksi oppaasta viestimiseen ovat osallistuneet omissa kanavissaan myös yli 20 toimijaa, jotka olivat laatimassa oppaan sisältöjä.

Oppaan markkinointikampanja käynnistyi ennakkoon vuoden 2024 syyskuun alussa, julkistus tapahtui 18.11.2024 ja markkinointi jatkui joulukuun asti. Vuodelle 2025 ei toistaiseksi ole varattu rahoitusta lisämarkkinointiin. Sisäministeriö, mukana olevat viranomaiset ja järjestöt kuten Pelastusalan keskusliitto SPEK jatkavat tiedottamista voimavarojensa mukaisesti eri väestöryhmille.

Opasta markkinoitiin vuoden 2024 syksyllä 30 radiokanavalla, Ylen tv-tietoisuuskassa, mainoskampanjassa kauppakeskuksissa, painetuissa lehdissä sekä lukuisissa sosiaalisen median kanavissa kolmella kielellä. Lisäksi oppaalle saatiin laaja mediajulkisuus kotimaassa ja kansainvälisesti. Sisäministeriö esitteli opasta Ylen viittomakielisessä ohjelmassa. Joulukuun 2024 Kansalaispulssoi-kyselyn mukaan 63 prosenttia väestöstä oli kuullut uudesta oppaasta.

Väestökyselyjen perusteella Suomessa on noin 1,76 miljoonaa aikuista, joiden kotivara ei ole kunnossa. Parhaiten kotivaraa on hankittuna yli 80-vuotiailla ja maaseudulla asuvilla (75 %). Heikoimmin varautuneita ovat nuoret kaupunkilaiset (alle 50 %). Ennen verkko-oppaan valmistumista, vuosina 2023–2024, toteutettiin laajaa nuorille suunnattua monikanavaista sosiaalisen median kampanjointia kotivaran tärkeydestä.

2.2.3 Onko kuntia ja hyvinvointialueita ohjeistettu, miten opasta voidaan jakaa, tulostaa ja tehdä tunnetuksi niiden toimialueilla?

Sisäministeriön selvityksen mukaan kaikille kunnille ja hyvinvointialueille lähetettiin etukäteen viesti, jossa kerrottiin oppaasta ja kannustettiin jakamaan siitä tietoa alueellisesti ja linkittämään omilta verkkosivuiltaan oppaaseen. Myös pelastuslaitokset jakavat jatkossakin tietoa alueillaan.

Kunnille, hyvinvointialueille ja turvallisuusviranomaisille järjestettiin ennakkoon 11.11.2024 webinaari, jossa opasta esiteltiin. Samalla kannustettiin jakamaan tietoa oppaasta asukkaille, kerrottiin tulostettavista pdf-esitteistä ja markkinointimateriaalista, jota eri toimijat saavat vapaasti hyödyntää omassa viestinnässään. Käytettävissä on myös valmiita sosiaalisen median pohjia (nk. kuvaplaysseja) eri kielillä ja tulostettavia julisteita.

Sisäministeriön viestintä on ollut yhteydessä suurten kaupunkien viestintäjohtajiin, ja esittänyt pyynnön, että joka kotiin jaettavissa asukaslehdissä kerrotaisiin varautumisoppaasta ja kotivarasta. Helsinki on jo tämän toteuttanut marraskuussa 2024.

2.2.4 Onko oppaasta mahdollista tilata tulostetta (paperiversio) kotiin?

Sisäministeriön selvityksen mukaan tätä mahdollisuutta ei tällä hetkellä ole. Pääministeri Marinin hallitus myönsi väestön omatoimisen varautumisen tukemiseen viestinnällä vuonna 2023 lisätalousarviossa 500 000 euron rahoituksen. Tämä rahoitus ei ole mahdollistanut paperiesitteen painattamista ja jakelua joka kotiin tai palvelua, josta voisi tilata tulosteen. Valtion nykyisessä taloustilanteessa rahoitusta paperiesitteeseen ei edelleenkään ole saatavissa. Kotiin jaetun esitteen kustannukset olisivat 1–2 miljoonaa euroa oppaan laajuudesta ja kielivalikoimasta riippuen.

2.2.5 Miten on huolehdittu, että henkilöllä on mahdollisuus saada tarvittava tieto oppaasta, jos hänellä tai hänen läheisillään ei ole mahdollisuutta toimia verkossa tai tulostaa opasta tai henkilö ei pääse hakemaan opasta esimerkiksi palvelupisteestä?

Sisäministeriön selvityksen mukaan, kuten edellä (kohdassa 2.2.4) on kerrottu, oppaan budjetti ei mahdollistanut joka kotiin jaettua paperiesitettä. Siksi sisäministeriö on lähtenyt oppaan viestinnässä siitä, että läheiset, lähipiiri, taloyhtiöt ja muut auttajat informoivat varautumisesta ihmisiä, jotka eivät pysty käyttämään verkko-opasta. Edellä vastauksissa on kerrottu, kuinka sisäministeriö on käytettävissään olevilla keinoilla kannustanut sidosryhmiä tiedon jakamiseen eri väestöryhmille.

2.2.6 Miten opas ja varautumistieto on saatavilla sellaisessa kriisi- ja häiriötilanteessa, jossa verkkopalvelut (esimerkiksi Suomi.fi) eivät ole väestön käytettävissä?

Sisäministeriön selvityksen mukaan verkko-opas ei ole saatavilla, jos verkkopalvelut eivät ole väestön käytettävissä. Oppaan tarkoituksena on palvella ennakko-varautumista. Varautuminen tulee tehdä kirjaimellisesti etukäteen, eikä vasta häiriötilanteen tullen. Esimerkiksi kotivara kuten vesi, ruoka ja patteriradio tulee hankkia etukäteen hamstraamisen ja paniikin välttämiseksi. Tähän tarkoitukseen verkkosivusto toimii ja soveltuu hyvin.

Opas antaa yleistä tietoa kansalaisten ennakko-varautumiseen. Verkko-opaan tieto ei ole niin yksityiskohtaisella tasolla, että se korvaisi todellisessa häiriötilanteessa viranomaisten tiedottamisen. Osa häiriötilanteista tiedetään etukäteen, esimerkiksi sään ääri-ilmiöt. Viranomaiset muistuttavat ja tiedottavat toimintaohjeista näissä yhteyksissä. Kaikista tilanteista ei kuitenkaan tiedetä etukäteen, ja siksi ennakko-varautuminen on olennaista.

Paperiesitekään ei olisi aivan varma menetelmä, sillä esitteet katoavat helposti kotona ajan kuluessa. Heikoimmin varautunut väestöryhmä eli nuoret aikuiset eivät välttämättä paperiesitteitä lukisi ja käyttäisi.

2.2.7 Minkälaiseen oikeudelliseen harkintaan perustuu se, ettei opasta ole julkaistu saamen kielillä?

Sisäministeriön selvityksen mukaan Digi- ja väestötietoviraston Suomi.fi -verkkosivusto on julkaistu kolmella kielellä eli suomeksi, ruotsiksi ja englanniksi. Varautumisopas toteutettiin kokonaisuudessaan näillä kielillä.

Suomi.fi-sivustolla ei ole yhtään verkko-opasta saamen kielillä, eikä DVV:ltä saadun tiedon mukaan teknistä mahdollisuutta siihen ole tällä hetkellä. Oppaan 15-sivuinen pdf-tiivistelmä on kuitenkin laadittu myös pohjoissaameksi, inarinsaameksi ja koltansaameksi. Ministeriö on katsonut tässä yhteydessä riittäväksi, että tiivistelmä käännetään kaikilla saamen kielillä.

Oikeudelliselta kannalta arvioituna sisäministeriö katsoi, ettei kielilainsäädäntö suoraan velvoita ministeriötä julkaisemaan opasta saamen kielillä eikä kyseessä ole saamen kielilain 8 §:n mukaisesta viranomaisen tiedottamisesta. Viranomainen voi kuitenkin aina antaa parempaa kielellistä palvelua kuin mitä laissa edellytetään ja oppaassa käsitellään ihmisten henkeä, terveyttä, turvallisuutta ja omaisuutta koskevia asioita. Näin ollen sisäministeriö harkitsee ja selvittää mahdollisuuksia julkaista aiheesta laajemmin tietoa myös saamen kielillä.

3 RATKAISU

3.1 Oikeusasiamiehen tehtävät ja tutkinnan rajaus

Perustuslain 109 §:n 1 momentin mukaan oikeusasiamiehen tulee valvoa, että tuomioistuimet ja muut viranomaiset sekä virkamiehet, julkisyhteisön työntekijät ja muutkin julkista tehtävää hoitaessaan noudattavat lakia ja täyttävät velvollisuutensa. Tehtäväänsä hoitaessaan oikeusasiamies valvoo perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista.

Eduskunnan oikeusasiamies on osa YK:n vammaissopimuksen (CRPD) 33 artiklan 2 kohdan mukaista rakennetta, jonka tehtävänä on edistää, suojella ja seurata vammaisten henkilöiden oikeuksien toteutumista. Tässä erityistehtävässään oikeusasiamies kiinnittää erityisesti huomiota esteettömyys- ja saavutettavuuskysymyksiin sekä haavoittuvassa asemassa olevien henkilöiden itsemääräämisoikeuden toteutumiseen ja osallistumisen mahdollisuuksiin yhteiskunnassa. Oikeusasiamies valvoo ja edistää erityisesti myös YK:n lapsen oikeuksien sopimuksessa turvattujen lapsen oikeuksien sekä vanhusten oikeuksien toteutumista.

En ole selvittänyt ja arvioinut varautumisoppaan ja -ohjeistuksen sisältöön liittyviä asioita. Arvioin varautumisoppaan yhdenvertaista saatavuutta ja saavutettavuutta erityisesti haavoittuvassa asemassa olevien henkilöiden näkökulmasta.

3.2 Oikeudellisen arvioinnin lähtökohdat

Perustuslain 6 §:n 1 momentin mukaan ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä. Pykälän 2 momentin mukaan ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella.

Perustuslain 7 §:n 1 momentin mukaan jokaisella on oikeus elämään sekä henkilökohtaiseen vapauteen, koskemattomuuteen ja turvallisuuteen.

Perustuslain 14 §:n 4 momentin mukaan julkisen vallan tehtävänä on edistää yksilön mahdollisuuksia osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan ja vaikuttaa häntä itseään koskevaan päätöksentekoon.

Perustuslain 19 §:n 1 momentin mukaan jokaisella, joka ei kykene hankkimaan ihmisarvoisen elämän edellyttämää turvaa, on oikeus välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon.

Perustuslain 22 §:n mukaan julkisen vallan on turvattava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen.

Valmiuslain 12 §:n mukaan valtioneuvoston, valtion hallintoviranomaisten, valtion itsenäisten julkisoikeudellisten laitosten, muiden valtion viranomaisten ja valtion liikelaitosten sekä hyvinvointialueiden ja hyvinvointiyhtymien, kuntien, kuntayhtymien ja muiden kuntien yhteenliittymien tulee valmiussuunnitelmin ja poikkeusoloissa tapahtuvan toiminnan etukäteisvalmisteluin sekä muilla toimenpiteillä varmistaa tehtäviensä mahdollisimman hyvä hoitaminen myös poikkeusoloissa.

Säännöksen perustelujen (HE 3/2008 vp s. 37) mukaan varautumiseen kuuluu keskeisesti myös varautumista koskevien ohjeiden antaminen. Koska viranomainen voi laissa säädetyn tehtävänsä alalla antaa ohjeita ilman eri valtuutusta, ei valmiuslakiin ehdoteta otettavaksi erityistä ohjeiden antamista koskevaa säännöstä.

Valmiuslain 13 §:n mukaan varautumista johtaa ja valvoo valtioneuvosto sekä kukin ministeriö toimialallaan. Kukin ministeriö yhteensovittaa varautumista omalla toimialallaan. Varautumisen yhteensovittamisesta valtioneuvostossa säädetään erikseen.

Viranomaisten toiminnan julkisuudesta annetun lain (julkisuuslaki) 20 §:n 2 momentin mukaan viranomaisen on tiedotettava toiminnastaan ja palveluistaan sekä yksilöiden ja yhteisöjen oikeuksista ja velvollisuuksista toimialaansa liittyvissä asioissa.

Säännöksen perustelujen (HE 30/1998 vp s. 81) mukaan pykälässä korostettaisiin viranomaisten velvollisuutta edistää tiedon saamista toiminnastaan julkaisu- ja tiedotustoiminnan avulla sekä käyttämällä sellaisia tiedonjakelukanavia, joiden avulla kansalaiset voivat helposti saada tietoja. Aktiivisen tiedottamisen avulla voidaan myös lisätä kansalaisten tietoja omista oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan. Pykälässä ei ole yksityiskohtaisesti säännelty tiedottamistapoja eikä tiedottamisen ajoitusta.

Sisäministeriöstä annetun valtioneuvoston asetuksen 1 §:n 1 momentin 10 kohdan mukaan sisäministeriön tehtävänä on aluehallinnon yhteinen varautuminen poikkeusoloihin ja häiriötilanteisiin ja siihen liittyvät keskushallinnon tehtävät.

Pelastuslain 23 §:n mukaan sisäministeriö johtaa, ohjaa ja valvoo pelastustointia, huolehtii pelastustoimen valtakunnallisista valmisteluista ja järjestelyistä, yhteensovittaa eri ministeriöiden ja toimialojen toimintaa pelastustoimessa ja sen kehittämisessä sekä huolehtii muista sisäministeriölle pelastuslaissa säädetystä tehtävistä.

Pelastustoimesta annetun valtioneuvoston asetuksen 4 §:n 1 momentin 3 kohdan mukaan sisäministeriön tehtävänä on huolehtia pelastustoimen valtakunnallisesta suunnittelusta poikkeusolojen ja muiden häiriötilanteiden varalta sekä muusta toimialan varautumisesta.

YK:n vammaissopimuksen 11 artiklan mukaan sopimuspuolet toteuttavat kansainväliseen oikeuteen perustuvien velvoitteidensa mukaisesti, mukaan lukien kansainvälinen humanitaarinen oikeus ja ihmisoikeuksia koskeva kansainvälinen oikeus, kaikki tarvittavat toimet varmistaakseen vammaisten henkilöiden suojelun ja turvallisuuden vaaratilanteissa, mukaan lukien aseelliset selkkaukset, humanitaariset hätätilat ja luonnonkatastrofit.

Vammaissopimuksen hyväksymiseen johtaneen hallituksen esityksen (HE 284/2014 vp s. 38–41) mukaan vammaisten henkilöiden suojelun ja esimerkiksi turvallisuuden varmentamiseksi tehtyjen suunnitelmien tulee olla vammaiset henkilöt osallistavia. Artiklaa sovellettaessa tulee muistaa vammaisten henkilöiden perus- ja ihmisoikeuksien kunnioittaminen myös hätätilanteissa. Vammaisten henkilöiden suojelun ja turvallisuuden varmistaminen liittyy muun muassa valmiussuunnitteluun, palveluiden ja toimintojen jatkuvuuteen, jakelujärjestelmien toimivuuteen, kriisiviestintään, jälleenrakentamiseen ja kriisiterapiaan. Artiklan voidaan katsoa edellyttävän valtioiden varmistavan, sekä kansallisissa käytännöissään että kansainvälisessä yhteistyössään, että näiden toimet edellä mainituissa tilanteissa ovat osallistavia ja vammaisten henkilöiden saavutettavissa.

Vaaratilanteet ja humanitaariset hätätilanteet lisäävät huomattavasti niitä esteitä, joita vammaiset henkilöt kohtaavat, sekä heikentävät sitä tukea, joihin jotkut vammaiset henkilöt yleensä voivat tukeutua. Näin ollen tällaiset tilanteet lisäävät vammaisten henkilöiden haavoittuvuutta ja rajoittavat entisestään heidän osallisuutta yhteiskunnassa sekä heidän päätöksentekomahdollisuuksia. Vammaiset henkilöt ovat siten muita henkilöitä haavoittuvaisemmassa asemassa ennen vaaratilanteita ja kriisejä sekä niiden aikana ja jälkeen.

Vammaispoliittisen ohjelmaan (VAMPO 2010–2015) sisältyi ohjelmakohta, jonka mukaan vammaisten henkilöiden turvallisuus- ja pelastuskysymysten huomioon ottaminen häiriö- ja kriisitilanteissa ohjeistetaan. Vammaisten henkilöiden turvallisuuden varmistaminen tulee siis sisällyttää turvallisuussuunnitteluun. Käytäntöjen tulisi olla vammaiset henkilöt osallistavia sekä heidän saavutettavissaan olevia.

YK:n vammaissopimuksen 9 artiklan 1 kohdan mukaan, jotta vammaiset henkilöt voisivat elää itsenäisesti ja osallistua täysimääräisesti kaikilla elämänalueilla, heille tulee varmistaa yhdenvertainen pääsy muun muassa tiedottamiseen ja viestintään, kuten tieto- ja viestintäteknoologiaan ja viestintäjärjestelmiin.

Vammaissopimuksen 9 artiklan perustelujen (HE 284/2014 vp s. 31 ja 35) mukaan yleissopimuksen tavoitteena on esteettömyyden ja saavutettavuuden toteutuminen vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien toteuttamiseksi. Artiklan velvoite on yksi yleissopimuksen keskeisimmistä läpileikkaavista teemoista. Sopimuspuolilla on tässä aktiivinen toimintavelvoite. Viranomaisten tiedotusmateriaalin tulee olla sellaisessa muodossa, että vammaiset henkilöt pystyvät informaation vastaanottamaan. Erityisesti internet-sivujen esteettömyyttä tulee edistää.

Digitaalisten palvelujen tarjoamisesta annetun lain (digipalvelulaki) 1

§:n 1 momentin mukaan tämän lain tarkoituksena on edistää digitaalisten palvelujen saatavuutta, laatua, tietoturvallisuutta sekä sisällön saavutettavuutta ja siten parantaa jokaisen mahdollisuuksia käyttää yhdenvertaisesti digitaalisia palveluja. Lain 7 §:n 1 momentin mukaan palveluntarjoajan on varmistettava digitaalisten palvelujensa sisältöjen havaittavuus ja ymmärrettävyys sekä käyttöliittymien ja navigoinnin hallittavuus ja toimintavarmuus saavutettavuusvaatimusten mukaisesti. Viimeksi mainitun pykälän 3 momentin mukaan digitaalisten palvelujen tietosisältöjen on täytettävä saavutettavuusvaatimukset, kun tietosisältö on palvelun käyttäjien saatavilla.

3.3 Arviointi

3.3.1 Varautumisoppaan yhdenvertainen saatavuus ja saavutettavuus

Pidän myönteisenä ja tärkeänä, että sisäministeriö on Digi- ja väestötietoviraston ja muun yhteistyöverkostonsa kanssa toteuttanut koko väestölle suunnatun häiriö- ja kriisitilanteisiin varautumista koskevan oppaan. Jokaisen oma ennakollinen varautuminen vaikuttaa siihen, miten hyvin pystymme toimimaan ja selviytymään poikkeuksellisissa olosuhteissa ja tilanteissa. Ennakollista varautumista koskevan tiedon tarve on korostunut nykyisessä epävarmassa ja alati muuttuvassa maailman tilanteessa. Oikean tiedon tarjoaminen on myös omiaan luomaan ja ylläpitämään turvallisuuden tunnetta. Asianmukaisella ohjeistuksella ja ennakollisella varautumisella voidaan merkittäväällä tavalla edistää väestön hengen ja terveyden suojelua.

Yhteiskunnan turvallisuusstrategian (Valtioneuvoston julkaisuja 2025:1 s. 32) mukaan pelkkä viranomaisten ja muiden julkishallinnon toimijoiden varautuminen ei ole riittävää yhteiskunnan elintärkeiden toimintojen turvaamiseksi. Varautumisen vaikuttavuus edellyttää koko yhteiskunnan osallistumista toimiin. Jokaisella on vastuu kykyjensä mukaisesti myös omasta varautumisestaan.

Pääministeri Petteri Orpon hallituksen ohjelman (20.6.2023) yhtenä tavoitteena on vahvistaa kaikkien väestöryhmien henkistä kriisinkestävyyttä ja omatoimisen varautumisen osaamista muassa ohjauksella, neuvonnalla ja valvontatoiminnalla.

Varautumisoppaan mukaan varautuminen tarkoittaa ennakkoon valmistautumista erilaisiin häiriöihin ja kriiseihin sekä poikkeusoloihin. Varautumista vaativia tilanteita ovat esimerkiksi pitkät sähkö- ja vesikatkot, pitkät häiriöt internetin tai pankkipalveluiden toiminnassa, luonnonilmiöt, kuten myrsky tai maastopalo sekä pitkäkestoisemmat kriisit, kuten pandemia tai sotilaallinen konflikti.

Julkisella vallalla on velvollisuus edistää ja turvata kaikkien ihmisten yhdenvertainen selviytyminen parhaalla mahdollisella tavalla häiriö- ja kriisitilanteissa. Tähän liittyy myös viranomaisten velvollisuus tiedottaa varautumisesta, häiriötilanteista ja niihin liittyvistä toimintaohjeista. Tiedotus on keskeinen osa yhteiskunnan kokonaisturvallisuutta, ja sen tarkoituksena on edistää väestön omatoimista varautumista sekä luoda luottamusta viranomaisten toimintaan kriiseissä. Varautumista koskevan tiedon saatavuuden ja saavutettavuuden tärkeyttä korostaa se, että varautumisessa on kyse keskeisistä yksilön henkeä, terveyttä ja turvallisuutta koskevista perustavanlaatuisista oikeuksista.

Totean, että varautumista koskevan tiedon tulee olla helposti ja yhdenvertaisesti kaikkien saatavilla ja viestinnän tulee olla avointa ja saavutettavaa. Varautumisesta vastaavilla viranomaisilla on kuitenkin laaja harkintavalta varautumista koskevan viestinnän ja ohjeistuksen käytännön toteuttamisessa (esim. varautumisopas).

Haavoittuvassa asemassa olevat ihmiset ja ryhmät ovat aina erityisen haavoittuvia häiriö- ja kriisitilanteissa. Yhdenvertaisen kohtelun vaatimus koskee myös näihin poikkeuksellisiin tilanteisiin varautumista. Jossain tilanteissa tosiasiallisen yhdenvertaisuuden toteutuminen saattaa edellyttää erityisiä toimia, jotta haavoittuvassa asemassa olevat henkilöt saavat kaiken varautumista koskevan tiedon. Käytännössä tämä voi tarkoittaa esimerkiksi sitä, että viestinnässä tulee käyttää sellaisia saavutettavia tiedonjakelukanavia- ja keinoja, jotka mahdollistavat kaikille yhdenvertaisen tietojen saannin.

Olen laillisuusvalvonnassani korostanut sitä, että sähköisen viestintä- ja asiointikanavan lisäksi viranomaisilla tulisi olla käytössään myös vaihtoehtoinen viestintätapa tai -keino, jotta kaikilla henkilöillä olisi tosiasiallinen mahdollisuus asioida viranomaisessa ja saada heitä koskevaa tietoa.

Sisäministeriön selvityksen mukaan varautumisopas tehtiin verkkototeutuksena muun muassa päivitettävyyden ja kustannustehokkuuden takia. Paperista opasta ei siis ole saatavilla. Selvityksen mukaan ministeriö on lähtenyt oppaan viestinnässä siitä, että läheiset, lähipiiri, taloyhtiöt ja muut auttajat informoivat varautumisesta ihmisiä, jotka eivät pysty käyttämään verkko-opasta.

Varautumisoppaassa ja sen tiivistelmissä on ennakko-varautumisen lisäksi ohjeita, jotka koskevat toimimista häiriö- ja kriisitilanteissa, esimerkiksi toimintaohjeita poikkeustilanteita ja sisälle suojautumista varten. Nämä tiedot saattavat olla erittäin tarpeellisia myös silloin, kun verkkoyhteydet ovat poikki, eikä verkko-opas ole käytettävissä. Mielestäni ei ole asianmukaista olettaa, että häiriö- tai kriisitilanteessa kyettäisiin toimimaan muistinvaraisesti oppaan ohjeiden mukaan.

Julkisella vallalla on erityinen velvollisuus huolehtia myös heikoimmista ja heidän tiedontarpeistaan. Mielestäni varautumista koskevan tiedon jakamista (esimerkiksi varautumisoppaan tulostaminen) ei voida jättää pelkästään omaisten, läheisten, naapureiden ja sidosryhmien varaan.

Edellä todetun johdosta katson, että varautumisoppaan toteuttaminen myös paperisessa muodossa olisi nyt valittua paremmin toteuttanut varautumista koskevan tiedon yhdenvertaista saatavuutta ja saavutettavuutta sekä toimintaohjeiden käytettävyyttä häiriö- ja kriisitilanteessa.

Havaitsin myös, että kaikki varautumisoppaan tietosisällöt eivät ole saatavilla yhtenä tiedostona verkkopalvelussa edes suomen kielellä. Näin ollen koko opasta ei voi yhdellä kertaa tulostaa verkosta. Ainoastaan pdf-muotoiset tiivistelmät ovat tulostettavissa. Näin ollen henkilö, jolla ei ole mahdollisuutta lukea verkko-opasta, ei siis pääse yhdenvertaisesti tutustumaan kaikkiin varautumisoppaan sisältöihin.

Totean, etten voi pitää hyväksyttävänä tapaa, jolla koko väestölle tarkoitetut ohjeet häiriö ja kriisitilanteeseen varautumisesta on julkaistu. Tosiasiallisen yhdenvertaisuuden toteutumiseksi ei ole riittävää, että ohje on saatavilla vain verkossa, sen koko sisällön tulostaminen ei ole vaikeuksitta mahdollista eikä siitä voi halutessaan tilata maksutonta tulostetta. Pidän erityisen tärkeänä, että sisäministeriö, muut toimivaltaiset viranomaiset ja toimijat jatkavat omissa kanavissaan saavutettavan varautumista koskevan tiedon jakamista eri väestöryhmille.

Totean vielä, että Ruotsi, Norja ja Viro ovat myös päivittäneet varautumisohjeensa sodan ja kriisin varalle vuonna 2024. Näissä naapurimaissamme on jaettu paperinen varautumisopas kotitalouksiin. Esimerkiksi Ruotsissa päivitetty materiaali "Om krisen eller kriget kommer" on jaettu koteihin paperisena oppaana. Lisäksi Ruotsissa yksityishenkilöt ja viranomaiset voivat tilata veloituksetta paperisen oppaan toimivaltaisen viranomaisen verkkosivuilta (Myndigheten för civilt försvar: www.mcf.se). Paperisen oppaan lisäksi verkkosivuilla on julkaistu yksityishenkilöille lisätietoa ja -ohjeita varautumisesta.

Käsitykseni on, että parhaiten varautumista ja yhdenvertaista saatavuutta ja saavutettavuutta toteuttaisi se, että paperinen opas toimitettaisiin kaikkiin kotitalouksiin myös Suomessa.

Pyydän sisäministeriötä huolehtimaan siitä, että koko väestölle tarkoitettu opas olisi saatavilla maksutta myös paperisena.

3.3.2 Verkkosivuston saavutettavuus (Suomi.fi-verkkopalvelu)

Sisäministeriön selvityksen mukaan Suomi.fi-sivusto itsessään täyttää saavutettavuusvaatimukset. Verkkopalvelulle on tehty myös käyttäjätestaus ennen julkaisua.

Suomi.fi-verkkopalvelusta ilmenevän tiedon mukaan keskeinen tavoite on yhdenvertaisuus, jotta kuka tahansa voi syrjimättömästi käyttää palveluja ja ymmärtää, mitä niissä sanotaan. Verkkopalvelun saavutettavuusselosteen (päivitetty 30.6.2025) mukaan verkkopalvelu täyttää osittain lain vaatimat A- ja AA-tason saavutettavuuskriteerit (WCAG-kriteeristö 2.1).

Verkkopalvelussa on kuitenkin saavutettavuuspuutteita, jotka on kuvattu tarkemmin saavutettavuusselosteessa. Selosteessa olevan tiedon mukaan listatut puutteet pyritään korjaamaan vuoden 2025 loppuun mennessä.

En ole ryhtynyt tässä yhteydessä enemmälti tutkimaan Digi- ja väestötietoviraston menettelyä ja Suomi.fi-verkkosivuston teknisiä saavutettavuuskysymyksiä. Katson kuitenkin aiheelliseksi korostaa YK:n vammaissopimuksessa ja digipalvelulaissa säädettyjä saavutettavuuden vaatimuksia, joiden valossa jokaisella ihmisellä tulisi olla mahdollisuus käyttää yhdenvertaisesti digitaalisia palveluja. Saavutettavuus tulee ymmärtää keskeisenä toiminnan periaatteena, joka pitää ottaa huomioon kaikessa verkkosisältöjen ja -palvelujen suunnittelussa, toteutuksessa ja ylläpidossa. Lähetän tämän ratkaisuni tiedoksi Liikenne- ja viestintävirasto Traficomille, jonka tehtävänä on ensisijaisesti valvoa digipalveluiden saavutettavuusvaatimusten toteutumista.

3.3.3 Kieliversiot ja kielelliset oikeudet

Varautumisopas on kokonaisuudessaan luettavissa verkkopalvelussa suomeksi, ruotsiksi ja englanniksi. Pääkohdat on viitottu suomalaisella ja suomenruotsalaisella viittomakielellä. Sivustolla on yhteensä 16 eri kielellä ladattavissa ja tulostettavissa oleva pdf-tiivistelmä. Selvityksen mukaan oppaan tiivistelmät ovat selkokielisiä. Tietoa viittomakielisistä videoista on jaettu esimerkiksi Kuurojen Liiton kautta.

Pidän myönteisenä ja kielellisen saavutettavuuden näkökulmasta välttämättömänä, että varautumisoppaasta on laadittu tiivistelmiä useille eri kielille.

Tiedon saavutettavuuden kannalta on tärkeää, että viranomaisviestintä ja siihen liittyvät (kieli)valinnat huomioivat kohderyhmien moninaisuuden. Kaikille saavutettavan ja inklusiivisen viestinnän varmistaminen on tärkeä osa huoltovarmuutta. (Mäki-Penttilä, S., Kytö, S. & Mikkonen, M. 2025. Saavutettava, monikielinen ja yhdessä kehitetty viranomaisviestintä tavoittaa kulttuurisesti moninaisen väestön, www.kieliverkosto.fi).

Pääministeri Petteri Orpon hallituksen ohjelmassa (20.6.2023) yhdeksi tavoitteeksi on kirjattu kotoperäisten vähemmistökielten, erityisesti saamen kielten, kotimaisten viittomakielten, romanikielen ja karjalan kielen aseman vahvistaminen.

Totean saamen kielen asemasta seuraavan.

Varautumisoppaan tiivistelmät on julkaistu kaikilla kolmella saamen kielellä (inarinsaame, pohjoissaame ja koltansaame). Suomi.fi-verkkopalvelussa ei ole muita varautumisoppaan tietoja saamen kielillä.

Perustuslain 17 §:n 3 momentin mukaan saamelaisilla alkuperäiskansana on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan. Saamelaisten oikeudesta käyttää saamen kieltä viranomaisessa säädetään lailla.

Saamen kielilain 8 §:n 1 momentin mukaan viranomaisten on yleisölle suunnatussa tiedottamisessa käytettävä myös saamen kieltä.

Viranomaisten tiedottamista koskevan 8 §:n perustelujen (HE 46/2003 vp s. 35) mukaan suomen ja ruotsin kielen käyttämisestä viranomaisten tiedottamisessa on säädetty kielilain 32 ja 33 §:ssä paljolti samansuuntaisesti kuin saamenkielisestä tiedottamisesta tässä luvussa.

Kielilain 32 §:n 1 momentin mukaan asianomaisen ministeriön on huolehdittava siitä, että yksilön hengen, terveyden ja turvallisuuden sekä omaisuuden ja ympäristön kannalta oleellinen tieto annetaan koko maassa molemmilla kansalliskielillä.

Saamelaiskäräjien verkkosivujen mukaan saamenkielisessä tiedottamisessa on kyse myös turvallisuudesta. Saamenkielinen tiedottaminen koronaviruksesta keväällä 2020 oli tärkeää, jotta myös saamenkielinen väestö sai luotettavaa viranomaistietoa taudilta suojautumisesta ja pystyi osaltaan vaikuttaa taudin leviämiseen.

Saamen kielilain 24 §:n 1 momentin mukaan viranomaisen tulee toiminnassaan oma-aloitteisesti huolehtia siitä, että tämän lain turvaamat kielelliset oikeudet toteutuvat käytännössä. Sen tulee osoittaa yleisölle palvelevansa myös saameksi. Pykälän 2 momentin mukaan viranomainen voi antaa parempaakin kielellistä palvelua kuin tässä laissa edellytetään.

Hallituksen kertomuksessa kielilainsäädännön soveltamisesta 2025 (Valtioneuvoston julkaisuja 2026:2 s.110 ja 115) mukaan saamelaiskäräjät on yhdessä muiden viranomaisten kanssa ollut kehittämässä Suomi.fi - palvelutietovarantoa saamen kielelle. Laki hallinnon yhteisistä sähköisen asioinnin tukipalveluista velvoittaa julkishallinnon organisaatioita kuvaamaan palvelunsa Suomi.fi-palvelutietovarantoon. Saamen kielilain 24 §:n mukaan viranomaisen tulee osoittaa yleisölle palvelevansa myös saameksi. Myös Suomi.fi-palvelua ylläpitävä Digi- ja väestötietovirasto kuuluu saamen kielilain soveltamisalaan, jolloin sen tulisi tuottaa suomi.fi -palvelu saamen kielellä. Saamelaiskäräjät katsoo, että valtion tulisi osoittaa varat saamenkielisen Suomi.fi-alustan kehittämiseksi. Suomi.fi -palvelun toimimattomuus saamen kielillä on nostettu esiin myös valmisteilla olevassa hallituksen esityksessä sähköisen tiedoksiannon ensisijaisuutta viranomaistoiminnassa koskevaksi lainsäädännöksi. Lainsäädäntömuutosten myötä Suomi.fi-palvelusta on tarkoitus tulla ensisijainen viranomaisviestinnän kanava. Puheena olevassa hallituksen kertomuksessa esitetään keskeisenä huomiona digitalisaatiosta, että Suomi.fi -alustan toimimattomuus saamen kielillä on huolestuttavaa viranomaispalvelujen siirtyessä enenevässä määrin verkkoon.

On myönteistä, että sisäministeriö ilmoitti minulle antamassaan selvityksessä harkitsevansa ja selvittävänsä mahdollisuuksia julkaista varautumisesta laajemmin tietoa myös saamen kielillä.

Totean viittomakielestä seuraavan.

Perustuslain 17 §:n 3 momentin mukaan viittomakieltä käyttävien sekä vammaisuuden vuoksi tulkitsemis- ja käännösapua tarvitsevien oikeudet turvataan lailla.

YK:n vammaissopimuksen 21 artiklassa turvataan tiedonsaantioikeudet ja oikeus käyttää valitsemiaan viestintämuotoja. Artiklassa veloitetaan toteuttamaan ne toimenpiteet, jotka ovat tarpeen sen turvaamiseksi, että suurelle yleisölle tarkoitetut tiedot ovat vammaisten henkilöiden saavutettavissa oikea-aikaisesti ja ilman lisäkuluja ja, että henkilöt voivat käyttää valitsemaansa viestintäkeinoja, kuten viittomakieltä, kaikessa virallisessa vuorovaikutuksessa ja tiedonsaannissa. Artiklassa tunnustetaan ja edistetään erityisesti viittomakielten käyttöä.

Viittomakielestä annetun lain 3 §:ssä säädetään viranomaisten edistämisvelvoitteesta. Sen mukaan viranomaisen on toiminnassaan edistettävä viittomakieltä käyttävän mahdollisuuksia käyttää omaa kieltään ja saada tietoa omalla kielellään.

Saamastani selvityksestä ei ilmene hyväksyttävää syytä sille, miksi viittomakielelle on käännetty vain varautumisoppaan pääkohdat. En pidä tätä viranomaisille kuuluvan edistämisvelvollisuuden mukaisena. Korostan, että viittomakieli on useimmiten käyttäjänsä äidinkieli, ja sen merkitys korostuu erityisesti häiriö- ja kriisitilanteissa sekä niihin varautumisessa.

Esimerkiksi vaaratiedotelain esitöissä on kiinnitetty huomiota siihen, että kriisiviestintää kehitettäessä olisi tärkeää huomioida myös viittomakielisten tarpeet (HaVM 12/2012 vp s. 3).

Totean vielä erityisesti romanikielestä, että perustuslain 17 §:n 3 momentin mukaan myös romaneilla ja muilla ryhmillä on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan.

Edellä todetun johdosta olisi mielestäni perusteltua arvioida varautumista koskevan tiedon julkaisemisen tarpeita myös romanikielellä, yhdessä kieliyhteisön jäsenten kanssa ja mahdollisesti yhteistyössä sosiaali- ja terveysministeriön yhteydessä toimivan Romaniasiain neuvottelukunnan kanssa. Neuvottelukunnan tehtävänä on muun muassa edistää romaniväestön tasavertaisia yhteiskunnallisia osallistumismahdollisuuksia sekä toimia romanien ja viranomaisten välisenä yhteistyö- ja asiantuntijaelimenä.

3.3.4 Sidosryhmien osallistaminen

Perustuslain 14 §:ssä turvataan yksilön osallistumisoikeudet. Pykälän 4 momentin mukaan julkisen vallan tehtävänä on edistää yksilön mahdollisuuksia osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan ja vaikuttaa häntä itseään koskevaan päätöksentekoon.

Saamani selvityksen mukaan oppaasta viestimiseen ovat osallistuneet toimijat, jotka olivat laatimassa oppaan sisältöjä. Kiinnitin huomiota siihen, että Suomi.fi-verkkopalvelussa olevan tiedon mukaan varautumisoppaan tekstin tuottamisessa ei ole ollut mukana esimerkiksi saamelaisten, romanien, viittomakielisten, vammaisten, ikäihmisten tai maahanmuuttajien edustusta (sidosryhmiä).

Esimerkiksi YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevan yleissopimuksen kansallisesta toimintaohjelmasta 2023–2027 (Oikeus osallisuuteen ja yhdenvertaisuuteen) ilmenee, että toimintaohjelman valmistelua varten järjestettiin vammaisjärjestöille ja muille sidosryhmille kaksi kuulemistilaisuutta. Turvallisuus ja vaaratilanteet olivat teema, jonka useampi järjestö nosti esille pelastus-, kriisi- ja valmiussuunnittelun sekä varautumisen osalta. Toimintaohjelman mukaan kriisi- ja valmiussuunnittelussa on ilmennyt paljon puutteita vammaisten henkilöiden osalta. Vammaisten henkilöiden kohdalla kriisi- ja valmiussuunnitteluun liittyy erityiskysymyksiä, jotka tulisi ottaa jo suunnitteluvaiheessa paremmin huomioon. Pelastus-, kriisi- ja valmiussuunnittelussa tulisi huomioida myös kielelliset oikeudet paremmin. Toimenpideohjelman yhtenä tavoitteena on vammaisten henkilöiden osallistaminen ja kuuleminen kaikessa valmistelussa.

YK:n vammaissopimuksen 4 artiklan 3 kohdassa säädetyn osallistamisvelvoitteen toteutuminen edellyttää viranomaisilta oma-aloitteista aktiivisuutta vammaisten henkilöiden mukaan ottamiseksi eri prosesseihin (HE 284/2014 vp).

Kuten edellä on todettu, en ole enemmälti selvittänyt varautumisoppaan sisältöön ja sisällön tuottamiseen liittyviä asioita. Tästä syystä tyydyn yleisesti korostamaan eri sidosryhmien osallistamisen merkitystä kaikessa heitä koskevassa asioiden valmistelussa. Osallistamisen merkitys korostuu erityisesti, kun kysymys on keskeisistä yksilön henkeä, terveyttä ja turvallisuutta koskevista asiakokonaisuuksista.

4 TOIMENPITEET

Saatan sisäministeriön tietoon edellä esittämäni käsitykset ja näkökohdat. Tässä tarkoituksessa lähetän päätökseni sisäministeriölle.

Lähetän päätökseni tiedoksi myös Digi- ja väestötietovirastolle (Suomi.fi-verkkopalvelu) ja Liikenne- ja viestintävirasto Traficomille (verkkopalvelujen saavutettavuuden valvonta).

Pyydän sisäministeriötä ilmoittamaan 31.10.2026 mennessä, mihin toimenpiteisiin päätökseni mahdollisesti antaa aihetta.